

УДК 331.12

Щерба В. М., ад'юнкт кафедри
кримінального процесу НАВС

Поняття інституту кримінального провадження в суді присяжних

В даній статті розглядається питання, щодо поняття інституту кримінального провадження в суді присяжних. Також проаналізовано законодавства інших держав, щодо даної проблематики. В статті зроблені відповідні висновки та пропозиції, щодо даної теми.

Ключові слова: Кримінальний процес, присяжні, суди, провадження, кримінальний процесуальний кодекс.

В данной статье рассматривается вопрос, относительно понятия института уголовного производства в суде присяжных. Также проанализированы законодательства других государств, по данной проблематике. В статье сделаны соответствующие выводы и предложения по данной теме.

Ключевые слова: Уголовный процесс, присяжные, суды, производства, уголовный процессуальный кодекс.

This paper discusses about the concept of institution of criminal proceedings before a jury. Also analyzed the laws of other states on this issue. The article made appropriate conclusions and suggestions about this topic.

Keywords: criminal trial, the jury, courts, proceedings, Criminal Procedure Code.

Актуальність теми. Суттєві зміни, які відбулися в різних сферах діяльності нашого суспільства, обумовили необхідність проведення судової реформи, одним із важливих напрямків якої є впровадження в Україні суду присяжних.

Відразу дві конституційні норми – ст. 124 й 127 Конституції України – закріплюють таку безпосередню форму народовладдя, як можливість здійснення правосуддя судом присяжних [1].

Виклад основного матеріалу. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 07 липня 2010 року, як спеціальний закон, що закріплює засади організації судочинства повинен був визначити порядок створення і розгляду справ судом присяжних. Проте, вказаний закон не містив конкретних положень щодо діяльності інституту присяжних (окрім положення про посвідчення присяжного), натомість детально регламентував діяльність народних засідателів, які залучаються до здійснення правосуддя. Цікавим є те, що народні засідателі мають ту саму правову природу і процесуальний характер як і присяжні, тому зовсім незрозуміло за яким критерієм законодавець розмежує ці два інститути. Діючий на той момент Кримінально-процесуальний кодекс не передбачав безпосередньої участі народу у здійсненні правосуддя шляхом залучення присяжних чи навіть народних засідателів [2].

13 квітня 2012 року був прийнятий новий Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України), визначивши порядок кримінального провадження на території України з 19 листопада 2012 року.

Основними напрямками реформування кримінального судочинства, відповідно до нового КПК України, є створення рівних можливостей для кожної із сторін у кримінальному процесі та реальне впровадження у кримінальне судочинство принципу змагальності, за якого результат розгляду судом конкретного випадку притягнення особи до кримінальної відповідальності залежатиме виключно від обґрунтованості

позиції сторін.

Судова реформа 2010 р. значною мірою змінила місце і роль судової влади в загальній системі державної влади, істотно вплинула на зміст і спрямованість вітчизняного судочинства, по-новому визначила статус суддів, порядок забезпечення (кадрового, організаційного, фінансового, матеріально-технічного, інформаційно-технічного) діяльності судів і суддів. У результаті це визначило нову якість судової влади.

Аналіз нинішньої ситуації у сфері правосуддя дозволяє зробити висновок про те, що судова реформа не розв'язала ключові проблеми, наявні у вітчизняному судочинстві до її проведення. На сьогодні нерозв'язаними проблемами залишаються: критично низький рівень довіри громадян до суду;

залежність судів і суддів; порушення розумних строків розгляду судами справ (судова тяганина); надзвичайно висока завантаженість судів; необов'язковість виконання судових рішень (тривале їх виконання або взагалі невиконання), що набуло системного характеру [3]; політизованість процедури формування суддівського корпусу; хронічне недофінансування судової влади; неналежний рівень кваліфікації значної частини суддівського корпусу; високий рівень корупції в судах [4].

Перспективи введення такого правового інституту, суд присяжних, в кримінальне судочинство нашої держави є одним із тих найцікавіших та найважливіших питань, які виникають у процесі вивчення кримінального процесуального права. Однак, сьогодні в Україні відсутні цілісні теоретико-прикладні дослідження проблем організації та діяльності суду присяжних. Недостатня теоретична розробленість цієї проблематики негативно впливає на розвиток законодавчої бази в цій сфері, а отже, й на захист прав і основних свобод людини. Тому дослідження правової природи, процедур організації і діяльності судів за участю представників народу є дуже актуальними.

Аргументи проти існування суду присяжних насамперед стосуються форми організації судочинства, які базуються на тому, що присяжні не мають відповідної кваліфікації для винесення рішень і не обізнані в юриспруденції, можуть легко піддаватися емоціям та суб'єктивним факторам [5], не завжди здатні правильно оцінити докази, які надаються сторонами тощо [6, С. 72].

Метою даної статті є повне і всебічне вивчення та теоретико-правовий аналіз питань діяльності та правового положення присяжних засідателів і пов'язаних з цим проблем, а також визначення та наукове обґрунтування комплексу пропозицій, що спрямовані на створення нового і вдосконалення чинного законодавства про суд присяжних та правозастосовної практики в умовах дії нового КПК України.

Передумовами виникнення суду присяжних можна вважати історичну тенденцію обмеження абсолютної влади шляхом її поділу на законодавчу, виконавчу та судову, а також використання членів громади для участі у здійсненні правосуддя в деяких стародавніх культурах. Зокрема, у германських племен існував стародавній звичай використання поважних людей для розслідування правопорушення та суду над обвинуваченими.

Історія суду присяжних в Україні, впровадженого на основі Статутів 1864 р., досліджена ще недостатньо. Особливо це стосується наукової думки про нього. Відсутність таких даних унеможливорює не лише з'ясування суспільно-правових процесів в Україні у період кінця XIX — початку XX ст., а й врахування їх у нинішній судовій практиці.

Після введення суду присяжних у практику судочинства число противників останнього не зменшилося. Водночас у суспільстві зростала кількість його прихильників. Тодішня наукова дискусія щодо суду присяжних була досить напруженою і складною, що зумовлювалося низкою проблем, що стосувалися діяльності даного інституту судочинства [7, С. 2].

Теорія суду присяжних, на той час фрагментарно була відображена у багатьох наукових та науково-публіцистичних працях. З-поміж них чільне місце належить тим, що були опубліковані в Україні. На їх підставі можна окреслити коло теоретичних проблем, щодо яких велися дискусії: доцільність інституту присяжних; умови діяльності; компетенція та права суду присяжних; порядок формування і склад суду; тощо.

Доцільність суду присяжних аргументовано доводилася приват-доцентом М. Чубинським, який з цього питання у 1897 р. розробив доповідь на засіданні Київського юридичного товариства [7, С. 3].

Ще в 1895р. відомий юрист-критик Дейтріх вказав на головні недоліки суду присяжних в Росії: юридична «некомпетентність» та велика відмінність рішень одне від одного в аналогічних обставинах, залежність від мелодраматичних фактів (виступів сторін, місця розгляду справи тощо) [8, С.20].

У своїй доповіді М.Чубинський стверджував, що для вирішення фактичних питань справи потрібно мати живу совість і глузд, а вдосконаленням системи формування суду присяжних можна усунути часткові його недоліки.

Якщо розглядати умови дії суду присяжних, то ще у перші роки діяльності останнього в Україні, Л. Владимиров провів ґрунтовне дослідження функціонування суду присяжних у розвинутих країнах Заходу. На підставі дослідження автор вказує морально-правові умови, потрібні для суду присяжних: розвинуте почуття обов'язку та справедливості суспільства, а також, суд присяжних можливий лише у правовій державі, де закон визначає, що заборонено, і гарантує кожному свободу, поки той не порушить закон [7, С. 3].

Дискусія стосовно компетенції суду присяжних не припинялася впродовж усього періоду його діяльності. Першим важливим її моментом було те, що цей суд з самого початку існування не мав права розглядати справи про державні злочини. Пізніше, Законом 1878 р. у суду присяжних забрано справи щодо злочинів проти порядку управління, а в 1889 р. вилучено справи про службові злочини посадових осіб. Головними аргументами потреби вилучення статей з компетенції суду присяжних були: неспроможність присяжних зрозуміти складні злочини; часте винесення щодо окремих злочинів виправдальних вироків; необ'єктивність розгляду справ [9, С. 17].

Наукові дискусії щодо порядку формування та складу суду присяжних стосувалися наступних моментів: його якісного складу; участі адміністрації у процесі формування суду; відвід присяжних сторонами обвинувачення та захисту. У результаті цих дискусій Законом 1887 р. для присяжних засідателів підвищено ценз — володіти більшим майном, порівняно з тим, що було регламентовано Статутами 60-х рр.[8, С. 171].

У 1917-1920 рр., під час побудови в Україні незалежної держави, інститут суду присяжних отримав свій подальший розвиток в українському законодавстві, незважаючи на політичну нестабільність й економічну кризу. Було прийнято ряд нормативних актів, спрямованих на удосконалення умов діяльності суду присяжних шляхом демократизації складу присяжних за допомогою відміни старих і введення нових цензів,

зміни правил комплектування колегії присяжних з метою запобігання відміні судових сесій внаслідок нестачі присяжного контингенту, упорядкування діяльності комісії по складанню списків присяжних. Пропонувалося введення жінок до складу суду присяжних.

Призупинення здійснення судочинства за участю суду присяжних відбувалося також внаслідок неправомірного втручання окупаційних сил у процес діяльності українських судових установ: 1) влада німецького військового командування забороняла розгляд кримінальних справ в українських судах за участю суду присяжних, вимагаючи натомість провадження у німецьких військово-польових судах; 2) радянська влада скасувала (на час своєї дії) інститут суду присяжних разом з іншими судовими установами й інститутами рядом нормативних актів як ворожих владі робітничо-селянського уряду, незважаючи на демократичний характер даного судового інституту. Однак завдяки наполегливим зусиллям українського уряду відновити процес судочинства відповідно до положень національного законодавства, дію інституту суду присяжних було відновлено.

Дослідження історії розвитку суду присяжних допомогло розкрити соціально-правову природу даного інституту та його функціональне призначення: окрім судових функцій (встановлення істини по справі і винесення справедливого рішення), суд присяжних є також й ефективним механізмом інституту захисту прав людини, за допомогою якого долаються різні прояви дискримінації людини за ознаками кольору шкіри, соціального статусу, віросповідання тощо.

Порівняльний аналіз допоміг встановити позитивні і негативні сторони діяльності як класичної англо-американської моделі суду присяжних, так і континентальної (французької). На сучасному етапі розвитку суду присяжних його ефективному функціонуванню заважають аналогічні проблеми, що виникали при здійсненні правосуддя у XIX ст.: а) присяжні засідателі виносять неправильні вердикти у більшості випадків через низький професійний рівень прокурорсько-слідчих органів, адвокатів, суддів; б) низький рівень матеріально-технічного забезпечення породжує громадську індиферентність, наслідком чого є представлення у складі суду присяжних громадян мало здатних до здійснення правосуддя, що, в свою чергу, спричиняє значний відсоток помилкових вердиктів. Однак замість вжиття заходів для покращення умов діяльності суду присяжних законодавчі органи Англії, США і Франції вдаються до різних заходів, що носять обмежувальний по відношенню до юрисдикції суду присяжних характер з тим, щоб покращити процес здійснення правосуддя:

- на сьогодні з двох форм суду присяжних велике журі функціонує лише у США;
- у цивільному судочинстві суд присяжних продовжує функціонувати повноцінно лише у США, в Англії дозволяється залучати суд присяжних лише при розгляді незначної кількості цивільних позовів, чітко визначених у законі;
- у кримінальному судочинстві Англії та США протягом XX ст. відбулося значне зменшення обсягу компетенції суду присяжних: лише найбільш небезпечні злочини розглядаються за участю присяжних засідателів, в той час як у Франції законодавець вжив ще більш радикальні заходи – об'єднав колегію присяжних засідателів з колегією професійних суддів.

У результаті розгляду історичної літератури з науково-прикладних питань запровадження та функціонування суду присяжних, в Україні можемо відмітити, що історія суду присяжних в Україні досліджена недостатньо, а це унеможливорює повне

оцінення його значення для розвитку суспільства на теренах України. Аналіз проблем доцільності створення та функціонування суду присяжних та аргументів щодо розв'язання їх відомими юристами свідчить про їх багатогранність і складність. Розглянуті аспекти наукових дискусій та розвитку суду присяжних в Україні переконують нас у наступному: цей суд неоднозначно сприймався різними верствами суспільства, що потрібно враховувати у нинішній практиці розвитку судочинства держави.

Традиційно суд присяжних розглядається як один з найдемократичніших інститутів, перевагами якого є широка колегіальність, менший ризик допущення судової помилки, більша незалежність, гласність, посиленість змагальності, усунення бюрократичного духу [10, С. 111].

Поруч із розробкою концептуальних положень суду присяжних, науковці і практики активно сперечаються щодо доцільності його запровадження в Україні.

Зокрема М. Михеєнко стверджує, що участь народних засідателів і присяжних у здійсненні правосуддя може зміцнити незалежність суду, підвищити його авторитет, довіру до нього населення. Деякі юристи-практики вважають, що правосуддя стане справдєливішим тільки тоді, коли кілька осіб, які вперше зібралися у складі колегії присяжних в суді винесуть вердикт на основі своєї життєвої практики [10, С. 111].

Серед російських юристів також звучать заклики на захист суду присяжних (Ю. Стецовський, І. Петрухін).

Разом з тим, у правовій літературі зустрічаємо й критичні висловлювання щодо суду присяжних. В. Котляр стверджує, що цей інститут – результат емоційної, а не правовиконавчої судової діяльності засідателів, які, приймаючи вердикт, діють під впливом комбінацій сторін – обвинувачення і захисту [11, С. 11].

Наше суспільство прагне покласти відповідальність за стан правосуддя на юридично грамотних фахівців. Саме необхідність пересічних громадян – майбутніх присяжних у галузі юриспруденції є одним з головних аргументів заперечення доцільності введення цього суду в Україні. Не можна залишити без уваги дослід чикагського професора Г. Калвена, здійснюваний шляхом опитування суддів, які мали досвід розгляду справ про те, що практично кожен третій вердикт визнаний сумнівним з точки зору його законності і правильності [9, С. 128]. Як зазначає В. Маляренко – у зв'язку з усе більшим ускладненням кримінальних справ законне їх вирішення, точна юридична оцінка правовідносин залежить саме від високого професіоналізму і досвіду [12, С. 7].

Виходячи із досвіду діяльності інституту народних засідателів, ми спостерігаємо низький рівень активності громадян у сфері судочинства. Шляхом вирішення цієї проблеми має стати поширення політичного виховання та підвищення рівня правової культури, правосвідомості в нашій державі. Оскільки запровадження суду присяжних передбачене саме в галузі кримінального судочинства, то норми кримінального законодавства мають бути сформульовані таким чином, щоб бути доступними розумінню громадян, у яких відсутнє знання правової теорії [13, С. 119].

Із дослідження В. Маляренка вбачаємо, що суд присяжних є малопродуктивним, складним і громіздким, запроваджується лише щодо незначної категорії і то у першій інстанції, але вимагає великих зусиль держави з підготовки законодавчої бази і чималих коштів [12, С. 12].

Погоджуючись із цим твердженням, розглянемо приклади, які існують в судах Росії, оскільки і для нас ця проблема є дуже актуальна. Часто виникають ситуації,

коли присяжні засідателі перед виходом на нараду, заявляють судді - “вердикт відмовляємося виносити, доки нам не виплатять належної винагороди” - а платити нема чим... Працівники суду збирають гроші, щоби хоча б частково компенсувати дванадцяти, позбавленим засобів існування засідателям їх багатоденну участь у процесі [14, С. 242].

Однак, це питання не є проблемою лише для Росії. Так у Англії проблема низького рівня оплати діяльності присяжних призводить до того, що досить часто вони наймають замість себе інших осіб [13, С. 122].

Серйозною проблемою суду присяжних є ускладнення самого розгляду справи за рахунок появи стадії попереднього слухання, специфіки судового слідства і змагання сторін, перегляду вироків і постанов суду присяжних, що вступили в законну силу тощо [14, С. 242].

Ще однією проблемою введення суду присяжних в Україні можемо назвати складність поєднання засідателями участі у судовому процесі і виконання своєї постійної роботи. Як зазначає К. Гуценко, непостійний характер діяльності судів асизів у Франції пояснюється тим, що непрофесіоналів не можна надовго відривати від основних занять [15, С.292].

Найслабшою ланкою судової реформи, на думку російських юристів, є великий розрив між законами, що приймаються та можливістю їх організаційного і матеріально-технічного забезпечення, особливо стосовно суду присяжних, що в свою чергу викликає скептичне ставлення до цього інституту. В той же час, деякі українські юристи, незважаючи на такі критичні моменти, вважають, що не слід очікувати кращих матеріальних умов, а треба запроваджувати суд присяжних негайно і в усіх регіонах країни [13, С. 123].

На наш погляд, без випробування часом не можна повною мірою оцінити життєздатність цього інституту в нашій державі, його перспективи і напрямки. Для уникнення поспішного і невиправданого рішення про введення суду присяжних на всій території України, необхідно погодитися з думкою Маляренко про проведення експерименту і ввести альтернативну форму правосуддя на території, мінімум двох областей [14, С. 243]. І лише за результатом експерименту можна прийняти кінцеве рішення відносно даного суперечного інституту кримінального судочинства.

Конституція України передбачила суд присяжних, але законодавець не вказав точну дату його створення в майбутньому. На наш погляд, вводячи ці статті до Конституції, законодавець передбачив створення суду присяжних у час, коли економічно-політичні відносини в державі стабілізуються.

Висновки. Таким чином, ми вважаємо, що механічне копіювання положень зарубіжного законодавства і необдумане, поспішне введення суду присяжних не буде для нас корисним, а отже – реформування судової системи має здійснюватися шляхом насамперед, поступового, практичного, диференційованого відбору тих інститутів, які придатні з точки зору їх надійності, апробованості і можливості втілення не тільки в національне законодавство, але й у реальне життя.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Про судоустрій та статус суддів [Електронний ресурс] : закон України від 07.07.2010 р. № 2453-

XVII. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/2453-17>

3. Лутковська стурбована надмірною тривалістю розгляду справ у судах. — Українська правда, 14 грудня 2012 р.

4. Доповідь Коаліції громадських організацій до Універсального періодичного огляду ООН (другий цикл) від 25 березня 2012р. — Інформаційний портал Української Гельсінської спілки з прав людини, <http://helsinki.org.ua/index.php?id=1337348017>;

5. Лавринович про суд присяжних: це суд не стільки права, скільки емоцій. <http://www.administr-law.org.ua/node/939>

6. Закревский И.Н. О настоящем и будущем суда присяжных: Сб.статей / И.Н Закревский. - С-Пб., 1897. - с. 136.

7. Кульчицький В., Сидорчук О. Суд присяжних і наукова думка про нього в Україні після судової реформи 1864р. //Право України 2003 рік, № 6.— с.125— 128.

8. Джаншиев Г.А. Суд над судом присяжных. — М., 1896. — 168 с.

9. Тертишник В.С. Суд присяжних: суть ідей, історичний досвід, перспективи становлення та актуальні проблеми сьогодення //Юридична Україна. — 2003. — № 8. — С.15-19.

10. Куцин М.М. Суд присяжних: за і проти // Вісник Національного університету внутрішніх справ. — 2005. — № 31. — с. 111.

11. Котляр В. Суд присяжних — правовий атавізм // Юридичний вісник України. — 2001. - № 10. — С. 11.

12. Маляренко В. Позитиви и негативи суду присяжних //Право України, 2000.— № 3. — С. 3.;

13. Тарнавська В. Інститут суду присяжних // Прокуратура. Людина. Держава. — 2005. - № 9 — 118-125с.

14. Аленин Ю.П. К проблеме введения суда присяжных в Украине // Актуальні проблеми політики. - Одеса, 2002. — Вип. 13-14 — С. 235-244.

15. Гуценко К.Ф., Головки А.В., Филимонов Б.А. Уголовный процесс западных государств. — ИКД «Зерцало-М», 2001. — 480с.